

Девдюк І. В.

Есе Станіслава Вінценза «Зустріч з хасидами»

у контексті розвитку жанру

Своєрідність та унікальність есе як жанру, незважаючи на існуючі розбіжності щодо визначення цього поняття у тому, що він дозволяє авторові (який у тексті постає одночасно і творцем, і коментатором) у вільній формі, не дбаючи про системність викладу, виражати власні погляди на події чи явища життя, до яких він був якимось чином причетний і які залишили в його душі глибокий слід. Фундатором жанру вважається французький філософ, гуманіст Мішель де Монтень, який у 1580-1588 р.р. видав три книги під назвою «Досліди» (Essais). Французьке слово *essais* походить від слова *sayer*, тобто стверджувати, пробувати, експериментувати, намагатися. Саме у такому «випробуванні» світу наріжним каменем стає власна доля митця - не довіряючи іншим, він на своєму досвіді випробовує і досліджує життя на його цінність та справжність. При цьому у поле експерименту потрапляє і мова, адже роздуми та переживання «завжди багатші за можливості їх вираження» [2, 21], тому есеїст повинен володіти високою художньою майстерністю і талантом надавати неупорядкованим думкам та асоціаціям певної єдності, водночас уберегти від шаблонності.

Оскільки об'єктом переосмислення в есе виступають суб'єктивні міркування автора, формування і утвердження цього жанру відбувалося одночасно із утвердженням особистісного, індивідуального начала у літературі – починаючи з періоду пізнього Відродження і до сучасного моменту. Все ж найбільш сприятливі умови для розвитку та урізноманітнення есе склалися у ХХ ст. – епоху, яка, з одного боку, підсумовуючи набутий досвід людства, висунула проблему доцільності людського існування, з іншого – надала митцям повну свободу художнього самовираження. На думку сучасної дослідниці Н. Іванової, популярність есе у ХХ ст. ґрунтується «на

неадекватності мислення реальному, живому перебігу думки. У сполученні з доступністю та мистецькою привабливістю експериментальна відкритість есею новим переживанням зробила його однією з найпоширеніших форм, в яких «промовляє» вся культура ХХ століття» [2, 19]. Мабуть, мало знайдеться митців у ХХ ст., які б не спробували себе у цьому жанрі, щоб у формі духовних та інтелектуальних переживань виявити власну причетність до навколишніх подій, висловити власне бачення дійсності. До есе вдавалися Б. Шоу, В. Вулф, Дж. Джойс, О. Гакслі, Ф. Моріак, Ж. Кокто, Г. Гессе, А. Мердок, Дж. Фаулз, К. Воннегут та ін.

Що ж до польської літератури, то власне есе разом з поезією стало провідним жанром ХХ ст., зазвучало власним виразним голосом, надавши митцям універсальні можливості синтезувати в одному творі суто національні й загальнолюдські образи та ідеї. Як зауважує О. Гнатюк, унікальному успіхові жанру у другій половині минулого століття «певною мірою посприяла криза традиційних жанрових форм, а також – що було особливо важливо для Польщі – суспільно-політичні обставини» [1, 7]. До есе у цей період звернулися як митці старшого та середнього покоління (Чеслав Мілош, Йозеф Вітлін, Ярослав Івашкевич, Александр Ват, Збігнєв Герберт), так і ті, що народилися після Другої світової війни (Станіслав Бараньчак, Адам Загаєвський). Хоча коло порушених ними проблем досить широке, зокрема, важливе місце займає мистецтво (Я. Івашкевич «Достоевський», Бруно Шульц «Післямова до роману Ф. Кафки «Процес», Йозеф Шапський «Процес»), все ж об'єктом художнього переосмислення польських митців все частіше виступають конкретні історичні події та їх вплив на людські долі.

Оповідь в есе завжди ведеться від першої особи, навіть якщо ця особа захована за іншими масками. Своєрідність польського есе, на думку Я. Кота, у тому, що ліричний суб'єкт у тексті неодноразово виявляється епічним суб'єктом. Не перебільшуючи вказану опозицію, дослідник висловлює думку, що форма має не таке важливе значення, як зміст, якщо «чийсь досвід, доля чи

життя знайомі всьому людству. А зміст і є людською долею». Власне, в образі людської долі у польській поезії та есе цих років історія представлена частіше і більш яскраво, ніж метафізика – навіть у філософських та релігійних роздумах відчутний досвід тоталітаризму. Але якщо поезія лише іноді говорить про реально існуючий світ, то есе це робить завжди [6, 1].

Так, однією з найболючіших в есе постає тема еміграції. Особливо трагічно еміграція позначається саме на долі митців – майстрів слова. Адже вибираючи еміграцію, письменник не лише ставить себе в умови німого, він приймає важче рішення – відрізати себе від власного ґрунту і від читачів, які є носіями його мови в його рідній країні (Й. Вітлін «Смуток і велич вигнання» 1957, С. Бараньчак «Німе красномовство: нотатки про мову, вигнання і письменство» 1989, В. Карпінський «Слава вигнанню» 1985,). Цю історичну пам'ять Ч. Мілош у Нобелівській промові порівняв з відкритою раною і назвав її осередком темноти ХХ ст. [7, 327]. У польському есе ХХ ст. історична пам'ять виступає об'єктом зображення частіше, ніж у творах представників тих країн, чиї історичні долі склалися більш благополучно. Філософії і моралі емігрантського вигнання польські митці протиставляли власні роздуми, у яких поєднували універсальні віднокраї людського розуміння з вірністю «малій батьківщині», вбачаючи у такому підході дух і покликання Європи.

Есе – один із улюблених жанрів видатного польського прозаїка Станіслава Вінченца. Йому належать низка книг есе, серед яких «На боці пам'яті» (1965), «Діалоги з советами» (1966), «Єврейські теми» (1977), «З перспективи мандрівки» (1980), «На боці діалогу» (1983). Унікальність есеїстики Вінченца у тому, що він, зі слів Ч. Мілоша, зумів «поєднати давньошляхетську «гавенду» - невимушену бесіду – з гуманістичною традицією» [Цит. за: 3, 9]. Автор постає перед читачами як надзвичайно різнобічна, мудра та ерудована людина, яка, підмічаючи різні життєві явища, вміє прощати людські вади і сприймає світ таким, яким він створений.

Есе «Зустріч з хасидами», про яке йде мова у представленій розвідці, вміщене у книгу «Єврейські теми». Написав його Вінценз у 1936 р. – в період, коли жив на Гуцульщині і працював над епопеєю «На високій полонині». Тож у деякій мірі його можна вважати своєрідною передмовою, важливим доповненням і ключем до відомого твору як під кутом зору вміщеного у ньому фактичного матеріалу, так і щодо світобачення митця. Адже в есе «авторські переживання, думки та спостереження не відчужені від самої події їх народження, а також її процесуального плину; факти ж і явища світу зовнішнього, про які йдеться в есеї, так само не відчужені від їх осмислення людиною, митцем, автором». Це жанр, який відбирає «найпродуктивніші напрями думки [...], не минаючи найважливіших та особливих, цікавих, специфічно авторських моментів роздуму», тому дозволяє у повній мірі втілити у вільній художньо-публіцистичній формі набутий досвід та враження творця тексту [2, 19; 21].

Дослідники епопеї неодноразово відзначали наявність у творі значної кількості образів євреїв, а також ідилічних картин дружелюбних стосунків та взаємної симпатії між гуцулами та євреями [3; 4]. Такий підхід творця епопеї не був випадковим. Як гуманіст та філософ-ідеаліст Вінценз через вивчення витоків вірувань і звичаїв євреїв та гуцулів прагнув вияснити складні духовні та культурні взаємини між народами, які жили поруч, тому в деякій мірі ігнорував соціальні та класові суперечності.

Уже на початку тексту автор обумовлює вибір теми. Він вважає, що має право писати на цю тему, оскільки це речі, які відомі йому з дитинства, коли він жив на рідній землі у Східних Карпатах – тоді він багато побачив і пережив. Автор розуміє, що перед ним лежить велика відповідальність – хоча ці речі йому відомі, все ж вимагають значно більше зусиль, ніж написання вступу до наукового релігійного трактату [8, 37].

В есе Вінценз демонструє широку обізнаність у питаннях історичного та релігійного характеру. Проте виклад інформації не обтяжує читача, оповідь

ведеться у ненав'язливій і навіть захоплюючій формі. Спираючись на знання та власний досвід, митець прагне до максимальної об'єктивності та неупередженості, тому викликає довіру в читачів. Автор здебільшого зупиняється на аспектах, які з певних причин не знайшли належного висвітлення чи трактувались суперечливо. Так, він простежує історію виникнення терміна «Хасид», описує соціальні умови життя хасидів, звичаї та мораль, своєрідність їхньої віри та ставлення до них представників ортодоксальної релігії. Вінценз не приховує особистої симпатії до цих людей, проте висловлює її в делікатній та стриманій формі. Есе пройняте авторською теплотою та розумінням.

Як уже відзначалось, багато місця у тексті приділено проблемі взаємин хасидів та гуцулів, які проживали на одній території на берегах Черемоша з XVII століття. Вінценза передусім приваблює фольклорно-етнографічний бік проблеми – яким чином ці взаємини знайшли вираження в легендах та переказах гуцулів, яке їх походження, котрі з легенд мають під собою реальний ґрунт, а що є результатом людської фантазії. Особливо детально автор зупиняється на постаті чудотворця і містика з Горішнього Ясенова Бааль Шем Това - об'єкта багаточисленних гуцульських переказів і легенд, які Вінценз неодноразово чув у дитинстві (наприклад, казали, що чародій входив до печери вранці в п'ятницю, щоб відправити шабаш у Палестині і в неділю рано повертався на Гуцульщину).

Саме тут, у гірському краї, Ізраель бен Еліазер, у просторіччі Сруль, усвідомив глибоку істину: Бог не в старих фоліантах, а в усьому ним створеному і вимагає він у людей не страху, покори і самозречення, а, навпаки, радості, яку дає буття в усіх його проявах. Усвідомивши це, Сруль став Бааль Шем Товом – Майстром Доброго Імені (тобто, імені Господа) і засновником хасидизму [8, 39]. Тож Сокільський хребет, де зародилась впливова течія однієї з найстаріших світових релігій – юдаїзму, є одним із святих місць для мільйонів вірників цієї релігії.

Вінценз вказує на місця, де жив та куди мандрував відлюдник: Ясенів, лісова печера на лівому березі Черемошу під назвою Сурдук (тут і було джерело, в якому він купався), Писаний камінь, Кути. Його запам'ятали у простому селянському одязі, довгому сардаку, перев'язаному на талії чересом. Автор підкреслює тепле та дружнє ставлення гуцулів до Бааль Шем Това – за відомими йому переказами, гуцули часто брали відлюдника на проживання, опікувалися ним і доглядали, коли він хворів. Вінценз навіть називає прізвище однієї такої сім'ї – Федішкові з Ясинова. З переказів також відомо, що чародій був близьким товаришем самого Олекси Довбуша [8, 42-43].

Важливо, що письменник акцентує увагу на тому, що об'єднувало хасидів та гуцулів як гірських жителів. Це язичницька віра у надприродні сили, єднання з природою як одухотвореним світом, любов до всього живого, всього, «що дихає», в тому числі і дерев. Він наводить цікавий приклад з життя правнука Бааль Шем Това, який вірив, що в дерев, як і людей, є душа, тому не міг спати у щойно збудованому дерев'яному будинку – йому здавалося, що він спить серед скелетів. Таку ж думку Вінценз почув і від одного гуцула-лісоруба, який під час сповіді зізнався священику, що вирубка лісу йому нагадує масове вбивство [8, 47]. І ще однією спільною рисою двох етносів, на думку польського прозаїка, була любов до танців та веселих, хоч і нечастих святкувань. Горяни могли танцювати цілу ніч, незважаючи на важку та виснажливу працю попереднього дня.

Своєрідність есеїстики Вінценза у тому, що він попри національні, соціальні та політичні суперечності, які віддаляють нації та народності, провокують війни, породжують нові трагедії, прагне віднайти той спільний стержень, який може зблизити та об'єднати людей, довести їхню спільність та унікальність у Всесвіті. Підтвердженням цьому можуть бути слова із заключного абзацу есе «Зустріч з хасидами», які написані на основі незабутніх дитячих вражень автора, коли йому вдалося випадково стати свідком самовідданого молитовного процесу хасидів у День каяття: «Якою захищеною

повинна почуватися дитина, якщо вона зростає на землі, постійно захищеній такими щирими молитвами, навіть якщо ці молитви належать іншій релігії» [8, 53]. Очевидно, роки, прожиті серед горян – природних людей, у значній мірі визначили космополітичні настрої митця, його толерантність та широту поглядів – риси, що відповідали моделі світу, яку він намагався створити.

Список використаних джерел

1. Гнатюк О. Межі й безмежжя літератури // 12 польських есеїв. – К., 2001. – С. 7-17.
2. Іванова Н. Специфіка есею як жанру художньо-небелетристичної літератури // Слово і час. – 2007. - № 9. – С. 15-25.
3. Єндик Р. Станіслав Він ценз – співець Гуцульщини // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів. За редакц. М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – С. 38-68.
4. Пелипейко І. Гуцульсько-єврейські відносини в епопеї С. Вінченза «На високій полонині» // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів. За редакц. М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – С. 181-185.
5. Полек В. Калевала гуцулів // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів. За редакц. М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – С. 12-22.
6. Kott Jan. Introduction // Four Decades of Polish Essays. Edited by Jan Kott. - Northwestern University Press, 1990. – P. 1-6.
7. Milosz Czeslaw. Nobel Prize Lecture // Four Decades of Polish Essays. Edited by Jan Kott. - Northwestern University Press, 1990. – P. 323-333.
8. Vincenz Stanislaw. An Encounter with the Hasidim // Four Decades of Polish Essays. Edited by Jan Kott. - Northwestern University Press, 1990. – P. 37-53.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається художня своєрідність есе С. Вінченза «Зустріч з хасидами» у контексті розвитку жанру в літературі I половини ХХ ст. Увага зосереджена на особливостях авторської інтерпретації національного колориту гуцульських Карпат, населених різними етносами, у тому числі й хасидами. Підкреслено об'єктивний і зважений підхід автора до

змалювання звичаїв горян, їхньої культури, способу мислення, принципів побудови людських взаємин.

Ключові слова: С. Вінценз, есе, досвід, гуцули, хасиди, звичаї, релігія.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается художественное своеобразие эссе С. Винценза «Встреча с хасидами» в контексте развития жанра в литературе первой половины XX в. Внимание сосредоточено на особенностях авторской интерпретации национального колорита гуцульских Карпат, населенных разными этносами, в том числе и хасидами. Подчеркнуто объективный подход автора к изображению обычаев горцев, их культуры, образа мышления, принципов построения человеческих взаимоотношений.

Ключевые слова: С. Винценз, эссе, опыт, гуцулы, хасиды, обычаи, религия.

SUMMARY

The article deals with the artistic peculiarity of S. Vincenz' essay "Meet the Hasidim" in the context of the development of the genre in the literature of the early twentieth century. The attention is focused on the specifics of the author's interpretation of the national colours of Carpathian Hutsul inhabited by different ethnic groups, including the Hasidim. It is underlined an objective approach of the author to the depiction of the Highlanders' customs, their culture, way of thinking, principles of human relations.

Keywords: S. Vincenz, essay, experience, hutsuls, Hasidim, customs and religion.